

Ващенко І. В., доктор психологічних наук,
професор кафедри загальної психології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)
Трубінікова О. А., начальник відділу
організаційного, аналітичного та методичного
забезпечення соціальної роботи Київського
міського центру соціальних служб для сім'ї,
дітей та молоді (м. Київ)

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ

В статті наводяться результати апробації технології активізації волонтерської діяльності у локальній спільноті; описано соціально-психологічні особливості її впровадження.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, локальна спільнота, соціальний проєкт.

В статье представлено результаты апробации технологии активизации волонтерской деятельности в локальном сообществе; описано социально-психологические особенности ее внедрения.

Ключевые слова: волонтер, волонтерство, локальное сообщество, социальный проєкт.

The results of approbation of technology of volunteering activation in local are presented in the article; the results socio-psychological features of it implementation is given.

Key words: local community, social project, volunteer, volunteering.

Постановка проблеми. Курс на розбудову громадянського суспільства та пошук інноваційних підходів щодо організації соціальної роботи за місцем проживання зумовили виникнення у нашій державі нових видів соціальної діяльності. Так, в Україні все поширенішими стають соціальні проєкти та програми, які передбачають активізацію мешканців із метою підвищення якості життя у власній спільноті. Як правило, такі місцеві ініціативи реалізуються на волонтерських засадах. Тому волонтерство саме по собі є однією з основних соціально-психологічних умов розвитку локальної спільноти. Власне волонтерство відображає відношення локальної спільноти до свого існування і тих умов, які у зв'язку з цим виникають. При цьому волонтерська діяльність у локальній спільноті, як соціально-психологічний феномен, передбачає взаємодію та спільну діяльність жителів локальної спільноти в ході розробки і впровадження місцевих проєктів.

У сучасну епоху при вирішенні соціальних проблем зростає роль громадських організацій, що вимагає від фахівців із соціальної роботи здатності здійснювати не тільки основні (соціальний захист, соціальна профілактика та ін.) види діяльності, а й додаткові, результативність яких зумовлена громадською позицією і прагненням активізувати особистісні ресурси клієнтів.

У даному контексті особливо

актуальним постає підтримка та впровадження соціальних проєктів і програм, які спрямовані на ініціацію локальними спільнотами власного розвитку, здатності самостійно вирішувати власні проблеми і відстоювати власні права шляхом кооперації своїх мешканців на волонтерських засадах.

З огляду на це, метою поданої статті є висвітлення результатів апробації технології активізації волонтерської діяльності у локальній спільноті та розкриття соціально-психологічних особливостей її впровадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що проблемі волонтерства присвячено чимало наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (О. Безпалько, З. Бондаренко, О. Брижовата, Р. Вайнола, Г. Гаскеллі, І. Грига, С. Єкімова, С. Елліс, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Н. Комарова, Л. Конвей, Р. Кроу, В. Курбатова, Г. Лактіонова, Р. Лінч, Т. Лях, С. Маккарлі, О. Решетніков, С. Толстоухова, Є. Холостова та ін.). Особливості процесів виникнення і розвитку громадських рухів і організацій розкрито в роботах С. Алексєвої, К. Бєляєвої, Т. Дьячек, Ю. Качалової, М. Ліборакіної, Л. Нікітіної, В. Симонович, І. Тігової, С. Михайлової, Н. Слабжанич, С. Тетерського, К. Флямер, В. Якімца та ін. Автори зазначають, що волонтерські об'єднання виникають у відповідь на запит спільноти, і, водночас,

задовольняють потреби кожного окремого волонтера. Різноманітні аспекти волонтерського руху США і країн Західної Європи проаналізовано Е. Геллнер, Р. Дюкаревим, К. Ебнер, З. Роуз, К. Фокс, О. Холмз та ін.

Роль волонтерства у вирішенні соціально-педагогічних проблем розкрито в працях Ж. Агаянц, Г. Бодренкова, Л. Болотової, С. Кенні, Р. Корнюелль, В. Кудінова, Р. Куліченка, Т. Лівальд, В. Мітрофаненка, Н. Морова, Н. Нікітіної, В. Петріцева, С. Тетерського, І. Фрішмана та ін. Волонтерську діяльність досліджено як: спосіб формування толерантності (Л. Хулін), чинник розвитку соціальної активності молоді (Л. Конвісарєва), складову системи підготовки студентів вищої школи до професійної діяльності (Л. Болотова), засіб виховання соціальної ініціативності у дітей і молоді (С. Тетерський), напрямок роботи дитячих і молодіжних громадських організацій (Л. Нікітіна, І. Желтікова). Виховні можливості волонтерства вивчено Н. Деметсьевою, Л. Івановою, А. Моровим та ін.

Соціальний аспект волонтерської діяльності – прояв особистої позиції людини, коли вона частину власних ресурсів (сил, часу, емоцій тощо) добровільно витрачає на виконання діяльності, яка приносить користь іншим людям або суспільству в цілому – досліджено Л. Івановою, О. Решетніковим, А. Хухліним та ін. Вчені наголошували на тому, що таке розуміння волонтерської діяльності актуалізує зміст участі людини у процесі вирішення актуальних соціальних проблем і визначає позицію особистості [1].

Окрім того, волонтерську діяльність вивчено як психолого-педагогічний ресурс для здобуття учасниками певного життєвого і практичного досвіду, реалізації ними свого творчого потенціалу, розвитку моральних цінностей, системного сприйняття майбутньої професійної діяльності, виховання професійно значущих особистісних якостей (С. Алещенок, О. Азарова, О. Акімова, Л. Вандишева, І. Гаврилова, С. Єкімова, Г. Медведєва, Л. Нікітіна, С. Тетерський тощо). Саме волонтерська діяльність, на думку Л. Вандишевої, Г. Медведєвої та інших авторів, сприяє альтруїстичній поведінці майбутніх соціальних працівників, розвиває у її учасників мотивацію професійної діяльності [2].

Водночас, незважаючи на доробки вітчизняних і зарубіжних учених, питання,

пов'язані з висвітленням соціально-психологічних аспектів організації волонтерської діяльності в локальній спільноті до сьогодні в Україні залишаються фрагментарно дослідженими.

Виклад основного матеріалу. Добре відомо, що у будь-якій місцевій спільноті волонтерство може здійснюватися у різних формах. Так, залежно від характеру дії суб'єкта-ініціатора волонтерської діяльності можна виділити дві основні форми її здійснення: спонтанну та організовану. Спонтанна волонтерська діяльність – незапланована разова мобілізація мешканців локальної спільноти громадським лідером з метою вирішення певного завдання. Організована волонтерська діяльність – заплановане залучення мешканців локальної спільноти керівниками адміністративно-управлінської ланки до діяльності на користь усієї територіальної громади.

Вважаємо, що ефективний розвиток локальної спільноти можливий лише тоді, коли волонтерська діяльність має організований характер та здійснюється на постійній основі. В Україні організована активізація населення з метою покращення якості життя у власній місцевості здійснюється поки що в рамках соціальних проектів, які отримали назву „Проекти розвитку локальних спільнот” і фінансуються у своїй більшості міжнародними фондами. Тому ми до соціальних проектів відносимо всі види проектів, цільовий продукт яких спрямований на зміну соціальної ситуації.

У нашому дослідженні прийнято за основу положення Ю. Швалба про те, що розвиток локальної спільноти відбувається лише тоді, коли технологія соціального проектування спрямована на розробку та реалізацію таких соціальних змін, які призводять до зміни способу життя локальної спільноти, тобто перетворюються на механізм її розвитку [4].

Виходячи з такого розуміння розвитку локальної спільноти, ми зосередили увагу на дослідженні його соціально-психологічного аспекту. До характерних ознак соціально-психологічного розвитку локальної спільноти нами віднесено:

- 1) зміну структури взаємовідносин між її мешканцями – як організаційної (інтенсифікація комунікації, створення нових формальних та неформальних форм самоорганізації), так і психологічної (поглиблення довіри, співпраці, відкритості);
- 2) поступове формування суб'єктності,

Питання психології

тобто долучення членів локальної спільноти до процесу визначення пріоритетів місцевого розвитку, розробки та реалізації місцевих проектів.

Відтак, найвищим рівнем розвитку суб'єктності локальної спільноти буде включеність її мешканців у процеси прийняття рішень щодо місцевого розвитку на адміністративному рівні та лобювання змін. Проте, остання характеристика суб'єктності локальної спільноти залишається поза межами нашого дослідження.

Систематизуючи та узагальнюючи наукові доробки [1-7 та ін.], ми дійшли висновку, що розвиток локальної спільноти відбувається за наявності наступних умов:

1) залучення якнайбільшої кількості мешканців до волонтерської діяльності, що, в свою чергу, сприятиме активізації соціально-психологічної інтеграції локальної спільноти;

2) перетворення волонтерства на стабільний компонент соціальної інфраструктури місцевої спільноти, що забезпечує інституціалізацію нових форм життєдіяльності у ній.

Більшість вітчизняних проектів розвитку локальних спільнот орієнтовані на відновлення або створення певного об'єкту інфраструктури (наприклад, ремонт дороги, створення центру реабілітації для інвалідів тощо). Все це, звісно, підвищує якість життя у територіальній громаді, проте активізація місцевого населення має короткотерміновий характер, що відповідно не дозволяє локальній спільноті напрацювати навички самостійного вирішення місцевих проблем та не забезпечує міцної її інтеграції. Це й спонукало нас до розробки моделі розгортання волонтерської діяльності у локальній спільноті (див. рис. 1).

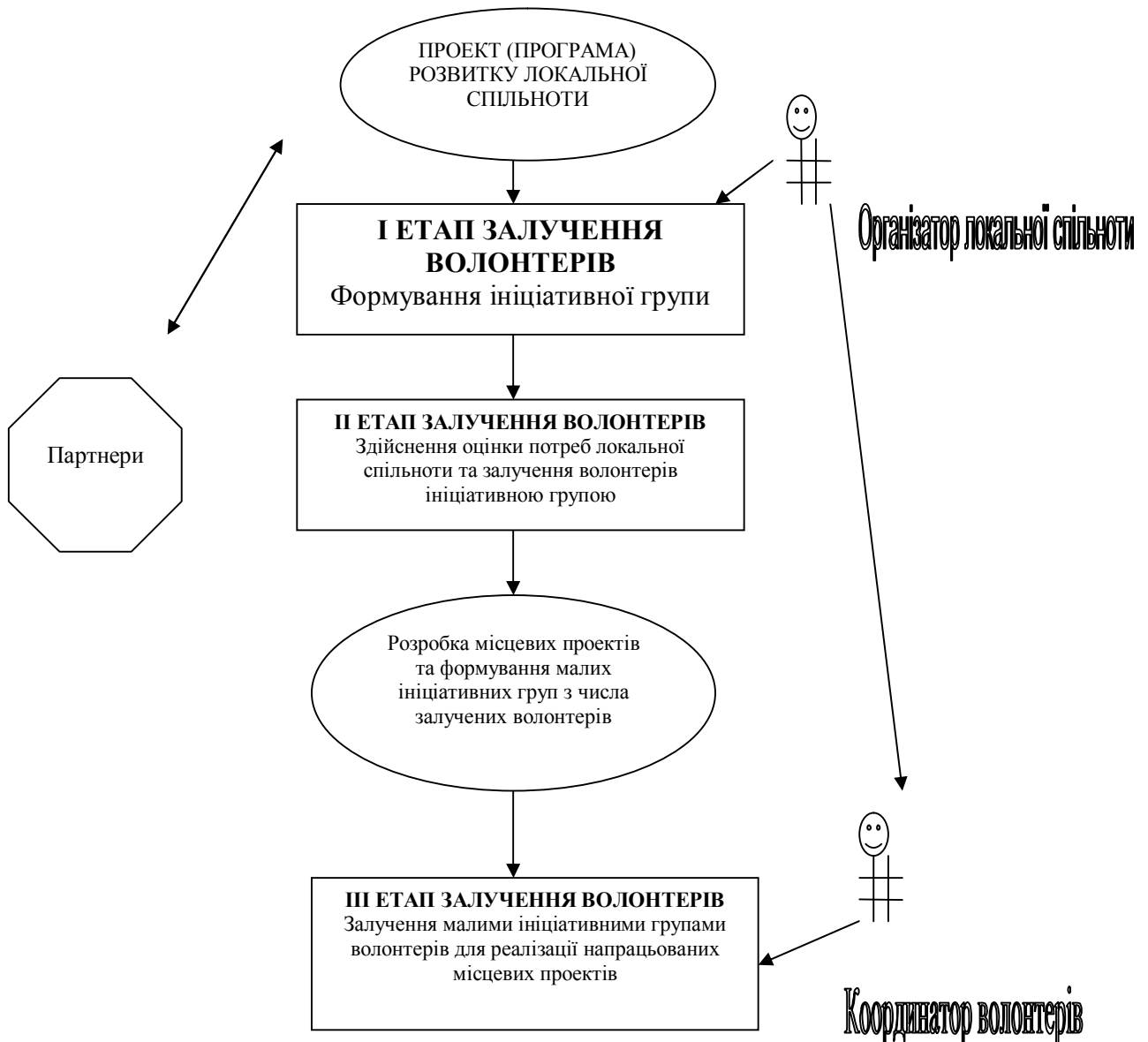

Рис. 1. Модель розгортання волонтерської діяльності у локальній спільноті

Питання психології

Реалізація даної моделі передбачає покрокове залучення місцевого населення до волонтерства:

1) дослідження локальної спільноти, формування ініціативної групи та проведення навчання для неї;

2) здійснення оцінки потреб локальної спільноти ініціативною групою та в ході цього залучення волонтерів, готових долучитися до процесу місцевого розвитку; визначення пріоритетних проблем локальної спільноти; формування малих ініціативних груп з числа залучених волонтерів відповідно до кожної пріоритетної проблеми;

3) розробку малими ініціативними групами місцевих проєктів відповідно до актуальних потреб і проблем локальної спільноти та залучення волонтерів для допомоги у їх реалізації.

Три етапи моделі становлять лише один цикл її реалізації. Після того як проблеми, визначені після першої оцінки потреб локальної спільноти, будуть вирішені, здійснюється наступна оцінка потреб та відповідно залучаються нові волонтери. Таким чином, циклічність моделі забезпечує сталість волонтерської діяльності у локальній спільноті та залучення широкого загалу населення до процесу місцевого розвитку.

З метою експериментальної перевірки моделі було розроблено програму формувального експерименту щодо активізації волонтерської діяльності у локальній спільноті. Програма розвитку волонтерства у локальній спільноті реалізовувалася за наступною логікою:

1. Пошук місцевих лідерів та узгодження умов проведення експерименту з місцевою владою.

2. Формування ініціативних груп.

3. Організація і проведення тренінг-семінару „Технологія мобілізації локальної спільноти” для ініціативних груп.

4. Організація роботи ініціативних груп щодо здійснення оцінки потреб локальних спільнот, визначення пріоритетних місцевих проблем та розробки орієнтовних планів їх вирішення.

5. Організація і проведення тренінг-семінару „Управління соціальними проєктами” для малих ініціативних груп волонтерів.

6. Здійснення супервізій для волонтерів, залучених до реалізації місцевих ініціатив.

7. Оцінка результатів апробації програми активізації волонтерської діяльності в локальних спільнотах.

Формувальний експеримент проводився на базі двох сіл: Чумаки та Маївка Дніпропетровської області. Обидва села входять до складу територіальної громади Чумаківської сільської ради. Село Чумаки є центром Чумаківської сільської ради. На території двох локальних спільнот діє громадська організація „Асоціація розвитку місцевих громад”. Проте, практика самостійного вирішення проблем локальною спільнотою в цілому була відсутня в двох вищезазначених селах.

Хід проведення формувального експерименту у локальних спільнотах передбачав дотримання наступних принципів: принципу відкритості, принципу оптимального врахування запиту локальної спільноти, принципу партнерської взаємодії з місцевою владою, принципу легальності та легітимності, принципу гласності.

На початковому етапі нами було обговорено з представниками місцевої влади можливість апробації нашої моделі на базі двох сіл та аргументовано переваги такої діяльності. Також було визначено місцевих лідерів у двох спільнотах, які користуються повагою серед населення та могли б посприяти у формуванні ініціативних груп.

Після того як лідерами локальних спільнот було сформовано ініціативні групи для них було проведено тренінг-семінар „Технологія мобілізації локальної спільноти”. Всього участь у семінарі-тренінгу взяло 25 осіб із числа ініціативних мешканців сіл Чумаки та Маївка та 3 представники районної та сільської ради.

Тренінг-семінар був розрахований на 6 годин. Його основні концептуальні блоки становили: 1) загальна схема мобілізації локальної спільноти; 2) формування ініціативної групи та оцінка потреб громади; 3) методики визначення пріоритетних проблем; 4) розробка орієнтовного плану дій щодо вирішення проблем; 5) роль організатора локальної спільноти. Складовими даного тренінгу були: інтерактивні вправи, практичні завдання та рольові ігри.

Зазначимо, що особливим організаційним моментом по закінченні тренінгу є фіксація організатором локальної спільноти (у нашому випадку місцевим

лідером) контактів усіх членів ініціативної групи та установа домовленості щодо дати наступної зустрічі волонтерів.

Після проходження тренінгу-семінару ініціативні групи здійснили оцінку потреб власних локальних спільнот, використовуючи запропоновані під час семінару методи: анкетування та безпосереднє інтерв'ю населення. Ініціативною групою села Чумаки у складі 12 осіб було опитано 428 мешканців, волонтерами села Маївка у складі 3 осіб – опитано 110 мешканців.

В результаті здійсненої оцінки потреб локальної лише 25 мешканців села Чумаки дали згоду долучитися до процесу підвищення якості життя у власній місцевості на волонтерських засадах, що становить 6% від загальної кількості опитаних. У селі Маївка було отримано такі результати – активну позицію щодо вирішення місцевих проблем проявили 20 осіб, що становить 18% від загальної кількості опитаних. Згоду долучитися до волонтерської діяльності висловлювали переважно молоді люди віком до 30 років та люди пенсійного і передпенсійного віку. На запитання „Чи бажаєте Ви прийняти участь у вирішенні проблем власного села на волонтерських засадах” респонденти досить часто відповідали, що долучаться, але тоді як побачать конкретні реалізовані справи.

Крім того, в анкету, що поширювалася у селі Чумаки було включено питання: „Як Ви вважаєте, хто має приймати участь у здійсненні позитивних перетворень у нашому селі, покращенні життя в ньому?”. Відповіді респондентів на дане питання розподілилися наступним чином: держава – 1%, місцева влада – 3%, мешканці села – 2%; держава, місцева влада та мешканці села – 2%, місцева влада та мешканці села – 92%. Дані результати свідчать про те, що переважна більшість опитаних усвідомлює свою спільну відповідальність з місцевою владою за розвиток села.

Здійснення оцінки потреб у двох локальних спільнотах зайняло у ініціативних груп сіл Чумаки та Маївка близько одного місяця. Як зазначили волонтери, досвід показав, що більш інформативнішим та дієвішим методом є все ж таки проведення особистого інтерв'ю з мешканцями локальних спільнот. Поширеним явищем серед населення є недовірливе ставлення до

волонтерів, які проводили опитування. Часто від респондентів можна було почути запитання „Яку політичну партію Ви представляєте?”, „Хто оплачує Вам цю діяльність?” тощо.

Крім того, у ході здійснення оцінки потреб локальних спільнот, ініціативні групи зіштовхнулися з такими проблемами як неможливість деяких мешканців локальної спільноти (14%) ідентифікувати проблеми власного села; часто недовіра до представників ініціативної групи волонтерів, сприйняття їх як представників місцевої влади або політичних партій; відмова називати себе та залишати свої контакти при анкетуванні.

За результатами опитування локальної спільноти ініціативною групою села Чумаки було визначено 27 проблем, ініціативною групою села Маївка – 12. Після того як оцінка потреб локальних спільнот була здійснена, ініціативні групи провели у себе в селах загальні збори щодо визначення пріоритетних проблем.

Місцевими мешканцями с. Чумаки було визначено наступні пріоритетні потреби: 1) створення спортивного майданчика для гри в баскетбол; 2) необхідність відновити парк в центрі села. Крім того, учасниками було вирішено організувати інформаційний центр з метою поширення інформації про власну діяльність серед односільчан. Відповідно до кожного з поставлених завдань утворилося три малі ініціативні групи, які розробили орієнтовні плани щодо вирішення актуальних потреб. Такі потреби як створення спортивного майданчика та побудова дороги вимагали від ініціативних груп написання соціального проекту та пошуку грантодавця. Озеленити та відремонтувати парк ініціативна група вирішила власними ресурсами.

У селі Маївка в якості пріоритетних потреб було обрано необхідність організації дозвілля для молоді та потреба підготувати ділянку землі для створення спортивного майданчика.

Зазначимо, що вибір мешканцями пріоритетних потреб локальної спільноти має свої психологічні особливості. При здійсненні вибору місцевого проекту жителі керуються нормами про те, „що має бути”, „що найбільш корисне для локальної спільноти”, а не індивідуальними бажаннями та інтересами. Тобто в основі

соціального проектування лежать суб'єктивні уявлення про соціальні цінності, а не особистісні підстави. Це не означає, що особистісна мотивація взагалі відсутня – завжди існує значне протиріччя між „хочу” і „потрібно”, між бажаним і тим, що має бути.

В соціальному проектуванні безумовний пріоритет надається ідеї „потрібного”, але в психологічному, мотиваційному плані це „потрібне” набуває значення „бажаного” [4]. Наприклад, планування мешканцями обох локальних спільнот реалізувати такі місцеві ініціативи як створення спортивного майданчику та організація роботи молодіжного клубу обумовлене нормою про необхідність створення умов для змістовного дозвілля дітей і молоді (як альтернативи асоціальному способу життя).

Для ініціативних груп волонтерів сіл Чумаки та Маївка було передбачено проведення семінару „Управління соціальними проектами”, який включав два тематичні блоки: 1) „Соціальне проектування та фандрайзинг”, 2) „Менеджмент волонтерської діяльності”.

Упродовж першого циклу вирішення проблем волонтерами локальних спільнот нами здійснювався моніторинг їх діяльності та проводилася супервізія. Відповідно до визначених пріоритетних потреб волонтерами села Чумаки було реалізовано ряд ініціатив (започатковано місцевий проект „Екологічна стежина”, у рамках якого жителями було озеленено сільський парк, шкільне подвір'я та подвір'я дитячого садка, запроваджено неформальну програму екологічної освіти дошкільнят; пролобійовано встановлення освітлення на одній з вулиць; розпочато видання інформаційного бюлетеня села Чумаки). Всього до волонтерської діяльності залучено близько 60 осіб.

Ініціативною групою волонтерів с. Маївка було організовано молодіжний клуб та мешканцями локальної спільноти було розчищено необхідну для спортивного майданчика ділянку, започатковано спільну організацію масових святкових заходів (Новий рік, Різдво, Восьме березня). Всього ініціативними групами до волонтерської діяльності залучено 45 осіб.

Апробація моделі організації волонтерства в локальній спільноті передбачала також дослідження

психологічних та соціально-психологічних змін, що відбулися у локальній спільноті в результаті участі мешканців у волонтерській діяльності, спрямованій на підвищення якості життя у власній місцевості. За підсумками трьох місяців діяльності з 18 волонтерами локальної спільноти (12 осіб представляли село Чумаки; 6 осіб – село Маївку) було проведено групове обговорення, сценарний план якого включав у себе такі чотири основні блоки:

1) ступінь привабливості/непривабливості проекту (формульованого експерименту) для учасників;

2) зміна власного ставлення до можливості впливати на ситуацію в локальній спільноті;

3) ставлення до розгорнутої у локальній спільноті волонтерської діяльності мешканців, які не є до неї залученими;

4) соціальне партнерство.

Обробка результатів здійснювалася методом контент-аналізу.

Результати опитування показали, що у мешканців, які долучилися до волонтерської діяльності, з'явилася віра у власні сили та можливість досягнення успіху у реалізації місцевих ініціатив; значно розширилися уявлення про можливості пошуку фінансових та матеріальних ресурсів задля фінансування власних соціальних проектів; інтенсифікувалася взаємодія між мешканцями локальної спільноти; міжособистісні відносини між місцевою владою та волонтерами практично не змінилися, проте ситуація, за якої локальна спільнота також бере на себе функції з розвитку села, залишається новою та незрозумілою для органів місцевого самоврядування.

Висновки. З огляду на виявлені проблеми, особливу увагу при реалізації подібних проектів чи програм потрібно звернути на забезпечення фінансування першого соціального проекту ініціативних груп. Отримання першого позитивного результату стимулює ініціативну групу продовжувати започатковану діяльність та значно впливає на рішення інших мешканців долучитися до волонтерської діяльності. При цьому, досить важливою на початку реалізації програми чи проекту є попередня робота з представниками місцевої влади щодо обґрунтування ефективності

Питання психології

співробітництва з локальною спільнотою у справах місцевого розвитку.

У цілому апробовану нами технологію активізації волонтерської діяльності можна вважати успішною. Незважаючи на те, що впровадження формульованого експерименту у локальних спільнотах супроводжувалося проблемами, пов'язаними з неможливістю чи небажанням певної частини мешканців ідентифікувати проблеми власної локальної спільноти, а відповідно долучитися до їх вирішення, практично усі заплановані волонтерами місцеві ініціативи почали реалізовуватися, а самі локальні спільноти в соціально-психологічному розумінні стали більш інтегрованими.

Організована волонтерська діяльність впливає як на соціальний, так і на соціально-психологічний розвиток локальної спільноти. Такий вплив досягається тоді, коли технологія активізації волонтерської діяльності передбачає зміну соціальних

норм локальної спільноти відносно способу особистої участі в процесах місцевого розвитку. При цьому заходи щодо активізації мешканців локальної спільноти мають бути спрямовані не на окрему цільову групу, а на широкий загал мешканців з метою закріплення та поширення нових норм і способів діяльності у локальній спільноті. Таким чином, волонтерська діяльність сама перетворюється на значний соціально-психологічний чинник розвитку локальної спільноти.

Перспективи подальших досліджень запропонованої проблеми вбачаємо у вивченні соціально-психологічних механізмів формування громадянської активності, розробки соціально-психологічних технологій щодо формування у представників місцевої влади соціальних установок на партнерську взаємодію з локальною спільнотою тощо.

Література

1. Богданова Е.В. Формирование субъектной позиции студентов в волонтерской деятельности: Автореф. дис... канд. педагог. н.: 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (социальное воспитание в общеобразовательной и высшей школе). – Кострома, 2010. – 24 с.
2. Екимова С.Г. Волонтерская деятельность как ресурс личностно-профессионального развития будущих специалистов по социальной работе: Автореф. дис... канд. педагог. н.: 13.00.08 – теория и методика профессионального образования. – Хабаровск, 2010. – 26 с.
3. Семигіна Т. Робота в громаді: практика й політика / Семигіна Т. – К. : Вид. дім “KM Academia”, 2004. – 180 с.
4. Швалб Ю. М. Соціально-психологічні аспекти інституціалізації соціальних проектів в локальних спільнотах (рос.) / Швалб Ю. М. // Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія. Зб-к наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / [за ред. акад. Максименка С. Д.] – Т. 7 – Вип. 20. – Ч.2 – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 263-271.
5. Handbook of community practice / Marie Weil, editor ; associate editors, Michael Reisch . . . [et al.]. – University of North Carolina, Chapel Hill, 2005. – 736 p.
6. Jacobsen D. Doing Justice : Congregations and Community Organizing / Jacobsen D. – Augsburg Fortress Press, 2001. – 140 p.
7. Maser C. Sustainable Community Development : Principles and Concepts (Paperback). / Maser C. – CRC Press, 1996. – 280 p.